

20843

GÄSTRIKLAND

Hedesunda

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

17/8 1950

Wendin, Vivi, 1950

Svar på ULMA:s frågelista M 81
Matlagning

129 bl. 4:o
3 teckn.

20843

Svar på frågelista M. 81. Matlagning

A. Allmänt

Hederunda
Luttnel.

Kaffet förekom i
sagesmännens barndom. Men det
var något mycket ovanligt och
dyrbart. Det ingick naturligt
i den vanliga matordningen

Ped Kochström: "För kaffed
döm mind kaffö, utan dom feck
sä en sup o en smörgås i stället.
Nu skal ü va kaffö fö jänman.
Nu, som för, om dom skall upp
i lotta om manant som ve brock-
ning o sä, där feck man allte
end sup o en smörgås, minas man
geck ut. O kü va lika för fruntim-
röro o. Döm feck ta sä en sup
o en smörgås döm o. I mind feck
döm druck sä kaffö, o döm tare

l. 2. Sä
s. 2.

där

ju tvängen ha må o gynn opp må
må."

O. Östlund säger: När ja
va bar o rikhet äng, innd hedd
dom må kaffe då innd. Som ja
minns så väl en gång. Ja va bärö
helt äng o ja va lörta o tjäna,
o där va ve i köken, o där kom
matmor opp te öis, o där var
ve bjuddon på rikhet kales. Hon
hade kaffegranna o kaffe må må
o koka o bjö på. O då va må
så ovanke må kaffe så ja lykt
hä va ett samnt kales, att ja
minns då än i denna dag."

obs!

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

1. Det brukar vara för att
läga mat är läga te mat, läga
mat, rösta i äfning till mat. Läga
måga te lifs.

"du skot ga te härra,
da ar en rihls mätmör. hön
lägar sa go mat."

"ja her läga tel lits
sa härrans far lits te lifs

"ja har allte väre fard
fo zussen jäml. Mor va ind alls
for o hall på mä mat o på dä
viss vart ja jäml fard fo zussen
o feik hall på mä mat."

"ja hä va ju suun-
simons, som feik hall på döna
ma matm."

"Hä va ind sä visket alla
qängör. Men nog tava dörm ju
räst i ärring lits mat."

"Hä var ind dä, som
nu. Dörm levod sä enkolt. Men
nog laga dörm mat. o hä fundero

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

ju dom, som va styv re grison"
 "Uttyck för matlagning är
 mättholning eller rösthol. matlagning
 "Ja, du är jag, som får
 stå för rösthol."

"da fändes ju dom, som
 va styv i matlagning da o. men
 för te mästa var te nog se färo-
 het o anghold som min mor hon
 dregd da ist del o lag om
 hem ist. men nog fak dom
 at se mat." (P.F.)

"i en del gåhar var
 a bälar rösthol o en del säms."

"dom har minsars ist
 va vilor mättholning Gabv."

Hur enkelt detta rösthol
 var framgår av följande uttalande.

"Ja, dom levod så enkelt

så man kan säga, att dom levde
lystet. Hå var innt o yring te
handlaren, då som nu."

"Ja hä va ju olika. Men
en del hadd då så smält o enfor-
med mä maten. Ja brö o grön
feck dom ju, men innt så mycket
'sugot'. Man skall bita vis gånst,
innan dom kom te huse på en
ströming. (d.v.s. en ströming bor-
de bli ~~10~~ luggor o för varje lugga
skulle man äta bröd och pota-
tis) Dom ja ved tekas i väsk dom
hadd så gött ställt, så dom vart
innt, hur mycket dom hadd. Men
hä var mycket, som feck föfäras. Dom
stekt stora fläsk biten, om då föll
dom in. Men en ströming skall

'sugot' = sovel såsom kött, fisk o.d.

ULMA 20843. VIVI Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Fogl. M 81

räcka till tio luggor. Döm präst
 döm kärna så vattgröt mottor gång-
 or på en vika i den gamm. Då kann
 man förtä, hur ä va! O ändå hudd
 döm på myffor, så döm vent vint
 hur myffor döm hudd. Döm hudd
 en mårbo, o den vika döm se
 äbre o läsa (bydde sig inte om
 att läsa) utan dörr (dörrer)
 stog o stängd. O därmed vinn
 hängd stora yttel mä korvar
 o köttack flörar o skinghor. Men
 döm skall leva i där en höld
 i alla fall."

Detta får inte anses som
 någon regel, att man hade så
 mycket mat och var på en gång
 slarvig och snål om det
 "Hä va en höld för Hä"

gröt v saltströming för a merta.
(Se även svaret, som behandlar
mjölkhus tällning och ostberedning!)

Se även under de bli-
ka maträtterna! Se även nedan
under punkt 3!

3. Den vanliga beteckningen
för att tillreda kräslig mat
är bräcka. I bland kan ordet
användas i en mera inskränkt be-
tydelse, nämligen att vid mat-
lagningen öska med ^{smör} fett eller
annat fett. Men det användes
även i den vidare betydelsen
att öska över huvudtaget i fråga
om mat. Ett motsvarande adjek-
tiv "bräcke" finnes i målet

Även verbet öska (adjekt-
ivet öske) användes. Men detta

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Fogl. M 81

ord, har en vidare betydelse nämligen ödsla över huvud taget.

"Hå går väl innt o lag mat på då visö i vändslag. Hå skall då så väjon. Hon är så brakar, så då är rygg o skamm åt då. Hon brakar o har flera ägg i en pannkaka, o stå on steka närmring, så är ä, så flöth rinner om då. Innt kan väl säms på arm."

"Hon brakar, så hon hatt kan tell o må steka fläster i smör."

"dom jak int östas på den ^{lidom} ~~sid~~ dom level daket dom saltä mäton mytjo, sa dom innt skol hon ad ste mytjo negot."

"en del höna int hüsöla

ULMA 20843. VIVI Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Fgl. M 81

utan för o bräcka o da kan
ju inte na följa"

"en del för o bräcka
man nog sak dem för a mästa
ter la gge rugga älle." (L.F)

"en del bräcka o va va
sör flöde" (L.A)

"Gud sä go mat ve feek.
En del kyrks tron bräcka. Men skä
dä bi gött läs ä svunges var ni
gödd i v."

Eftertänkt mat kan
kallas lystmat.

"Nu tror ja han feek
ett riktigt lystmat."

"Nu skä han väl ha
fätt rätt lystmäte. (tillräckligt) om
an var abe sä som."

"ja vet inte ja är ni

ULMA 20843 . Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

lysten. ja ä rikket myran.
 4. Beledringar för att tillaga
dälig mat.

smak "Hon får då alla nämn
 go mat på "myran". Hon skvankar
 ut då för myggs."

"En del var då innt
 alls noga. Söm bärö kladda shop
 ni."

Märk uttrycket rä i betydelsen
 smaktos. Även ordet bar kan an-
 vändes i samma betydelse.

"En hä myran är innt
 bra. "Hon ä rä på rä vis." (De äldre
 ha genus neutrum på myran.)

"Hä skall ha väre lite
 mer smak. Hä ä rä, som fattas. Han
 kämnas bar på rä vis."

 "myran - ms. = N. = myggs

"En del kamma då lag till
va röa söm helst bäro dom fak
mättnar."

"Bäro dom feck nämn
buckfyla, kamma dom kladd ehops
sordt sagt va röa helst."

"Dä var dä innt alls
nä gött. Dä va bäro gjärk te nyran.
5. Preteckningar för mat som ange ders
större eller mindre finhet.

"När ä va kälj sküll
ve ha bättre mat. Dä sküll dä
va litö kalaraktel."

"Dä va mest grov mat
för i världen."

7. Preteckningar för mat, som aose
ders egenstap av saltad eller osaltad.

"Ja förr ät dom mest

" buckfyla = något som ger mättnats känsla.

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Fgl. M 81

sallmat. O dom trodd dä va
 hälsosamt, för dä drack dom myggs
 decha, o dä trodd dom va bra. Ja
 minns jar vart så ängste, när dom
 börja äta färskmat mera allmänt.
 Man klaga sä o nu. Ja vet dä
 innt, hur ä skä bi. Som ätor
 ju innt närr sallmat. Hur skä
 dä bi? Hur skä dom dä kamma
 dricka? Som kann vell innt bi ni
 teffin."

Man saltade maten hårt
 både, för att den skulle hålla
 sig och för att man inte skulle
 kunna äta så mycket "sugot" (so-
 vel)

"Hä var innt ofta dom
 seck ni färje (färsk mat.) Som
 trodd rätt innt dä va hälsosamt.

Nå, då va mest salta o tögga.
O så gräset salt då var."

"Salt kött ät dom. allre
i min barndom dom ät just nå
färskt. Dom salta ner hela grisör.
(obs! pluralformen andra sagesmän
säga grisar) o lika var a mä färskt
Dom bli tögga o salta." (66)

"Hä va 'nt ofta dom
fäk va färje int."

"Dom koka ät döms-
ströming. Då va nio (en del upp-
giva sju) saltströmingar baktänjes.
(d. v. s. med strömmingshjärten före)
o så fäk dom int dricka nå utan
gå o lägg nå tork. O då skall dom
drömma att namn kom o bjöll dom
på vatten, o den skall dom bi
gift mä."

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
F. M. 81

Se även under white mat-
rätter

8. Öteckningar för mat, som avse
som avse dess egenskaper av lagad
eller olagad. Se under steka, koka
o. s. v.

"Änd bra o bra på
bära förskaffning helles." D.v.s. att
inte äta någon lagad mat

Öteckning för rå mat
såsom rått kött, rå sill o. s. v.
är grukes (grukes kött, grukon nll.)

"~~dom~~ brudd = stora
stora får lär i massäcker (när
man var ute på färsvägar o. d.)
• dom åt grukes stark o grifon
nll. Dom laga jart allre näm
mat på sömmar. Dom koka
pårön o rå åt dom rå gruke

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

se da."

"Döm feck iad myfjo bro
o lito sügok. Myfjo iad döm
yniks. Hadd döm brätkomt, kär-
na döm da sä lito hörmäl."

Angående ordet vä och
bar se vil! 10!

"Hä va klart döm
hadd säga mad o."

9. köha (h) är levande i målet.

"da bar vänta da a, nt
riktes kökt."

"vänta järens a, nt
köha an."

"döm köha myfjo o got
for. ha var innt als sa vanlet
~~hadd~~ om had sek for. kökt kökt
got had om h kalasmäl o."

"for ja köha mag st

riktet ^{got} gott sväran da ar ja nojd.
 "da har int kokat än."
 d. v. s. Det har inte kokat upp än."

10. Även Gädda är levande
 i målet. Jag har inte hört sajes-
 männen använda ordet annat än
 intransitivt

"var en ska göra ord,
 för en si tal, at ha int kokat
 ha för bäs Gädda."

"en kopp Gäddarhet
 mjötk ha gör got i köp, om
 man se frysen."

om vattnet kokar
 häffigt och bubblar, så man
 att färdman koka bost.

14. Prelektion för att koka över är
 bosa eller bes sör.

"kafspäman bosa sör"

för me."

"dra er piärris. den
bösa sa."

"nijötkon bisa pa griön,
sa ha vaf er loht, hela ku-
so."

5. Beteckning för att lyfta grytan
från griön:

"da har den dra grytan
er griön."

Beteckningar för att krossa
till mos är mösa eller stampa

"den mösa ehöp käki-
rot o piärris."

De ären under rätter
av rotfrukter!

Den vanliga beteckningen
för avreda är bland de äldre smält
är. De yngre av sagesmännen

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

säga även redkär

"döm korna ha lits
mjölk o vattnen o re är mä."

"döm tog lits mjölk
o mjölk o sädd är."

"ja tar älte lits mjölk
o mjölk o smälter av. man da a ut
ala, som smälter av på de dar
viss." (L.R)

Motsvarande substantiv
är redning och smälta.

"a e best o ha i lits
redning."

"ja jör i änring lits som
lits smälta."

16. Steka är levande i målet. Det
finns även i sammansättningar. Se
stekost. en slags ost, som skars
i skivor och stekes. Se svart, som

behandlar mjölkhushälning!

"en del stekt på gryn
o en del stekt i järna."

Se även under de olika
maträtterna!

"gräskött o rysket g^o
o en del stekt i arkan o." (S.L)

19. Stek är levande i målet. "en del
bräcka o stekt i sa mjölk fet"

"Ja, nog bradd ve stek, men
hä va mind riktigt te vändas, utan
hä va mer liksom hito hälgakket.

Ja minns mor hon koka förf zöls
hito, o senn stekket var på dä,
o så ässt var mä dä där, som
hon bradd koka i."

"Nog stekket dom stora,
stekar man hä va mest på ka-
las o dä var mind alle gångor

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

da heller, för da var rystet vanligt
 dom koka kött. Som ve gravöl nog
 kudd dom pepparvatskött da allte
 angående stekning av rovor och
 källrotter se under punktet 65!

18. Rekningar för brämma vid ar
sviden ve eller brämma ve. Det
 första uttrycket användes i första
 hand om något flytande s. e.
 sojva eller mjölk. Man kan också
 använde det som en lindrigare grad
 av brämma ve. Man kan ~~brämma~~
 också använde ordet stekt ve.

"Hon skall väl brämma, hur ä lek-
 sa, när järöns stekt ve."

"Mjölken ha svett fast
 i botten."

"Flamm hadel innt bränd
 ve heller. Flamm va bärs lito svedel

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950

GST. HEDESUNDA

Fgl. M 81

"Gröten hade riktigt riktigt
fast. Hå va samma skovör."

Vid bränt heter vedbränd.
En del yngre säga vi bränd.

"Hå gick knappt o äta.
Hå va alldeles vedbränd."

"Ja stor lammman nu
färe fäbi. Gröten är alldeles vedbränd."

"Har länsmannan färe fäbi?
brukar man skämsamt säga, ^{bränd inf} ~~da något~~

"Hå är då innd gött,
om då är vedbränd innd."

"Då ä ju alldeles vitbränd."
19. söta är levande i målet. Märk
även ordet sötna. i betydelsen söta
och da söt smak. Locker har undan-
tagsvis kunnat användas som sötnings-
medel. Men man ^{var} ytterst varsam

med det. Mycket är man surt. Man
södade också genom att i d.ex. lingon-
sylt röra i lite mjöl. Man fick
på detta sätt bort den alla bit-
varde smaken.

"Ja, dom fick vint
söta myggs för ind. Dom zoff
ju en söthör sopps. Men det skall
användas te allting, o han skall
räcka tanje. Dom väl myggs surt.
Dom bämas koka dom allte in
surt, o varst på så svårt, när dom
skall äta in hämma dom du o
rör i lite mjöl eller mjölk. Nu
mjölk skär på ju så, för a va
så surt. Men på jolk liksom
lite Tatture o äta."

Se vidare om detta un-

"bämas = lingonsylt

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 01

der den del som behandlas rättes
av bär.'

"Om dom söta, så söta
dom mest mä svags. Dom kudd
ov svagskuka hemma."

Se ävan de rättes som
beredes av mjöl och potatis!

"Man rouf ud mjöls,
o så feck hä stå o sötma. Stä
va, som dä skäll bi liti söddak-
ted, om hä feck stå en stann
o 'da sötman."

Honung har intigt samt-
liga sagesmän inte används i
 någon större utdräckning.

Salt: Man makte saltet hem-
ma vid gårdar. Oftast bruck man
en brunnkvamn eller saltkvamn till
detta. Men man kunde också kros

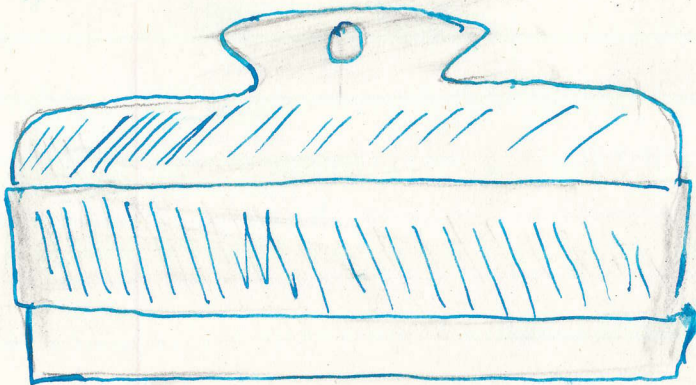
sa det mot en saltsten (en flat
stenhäll) genom att gnida en
mindre sten mot saltstyckena, som
placeras på stenhällen (Detta har
utförligt beskrivits i vypteckningar
som behandlar brannar och mal-
ning.)

Ännu i Stugön hade
man en mindre mängd salt i ord-
ninggjord. Detta förvarades i ett salt-
kar av trä, som hängde på väg-
gen. Detta saltkar var i regel
hemgjort d. v. s. det hade förfär-
dats av någon på gården.
Angående nedsaltning av
kött och fisk se under beredning
av dessa varor!

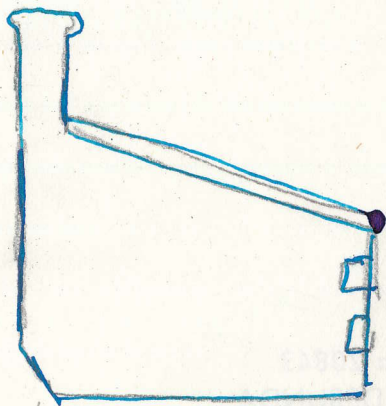
I örn salta mer för än
nu. I örn velta ha du ryplet salt.

Salthkar att hänga på väggen
ägare Per Nordström

25

Salthkar sett framifrån

Salthkar sett från sidan

ULMA 20843. V. Wendin. 1950

GST. HEDESUNDA

Frgl. M 81

Tom lykt innt. ~~De~~^{de} smaka nä an-
nars. "

"Tom salta, så de glittra
om de."

"Nu har du saltad)
i räddhäga" säger man om nå-
gon saltad för mycket.

"Jä där tog du allt
i räddhäga" säger man, om
någon tagit till för mycket av
någon ting.

Ololaksströmming säger man
om rimsaltad strömming.

"Su o rima ju fräs-
ko hits!"

"he a nt so salt. he
o bärs ~~glittra om de~~ hits rim vilt

22. Prekningar för makresler, läm-
ningar av mat är skutör. Skvator

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

säger man om matrester, som
skrapas av och blandas med disk-
vattnet för att användas vid ut-
fodringen av grisarna

"shvålens jod om i
tänning o gav grisarna dem kull
älre bof diskvattnet för ha kull
dem för shvälter."

"ha fak älre föfäras
nontin. dem tog vära för ja
älre skülens o gav k grisarna."

"dem tog vära ja rester
av allt mjöl o höka pylva ja"

"shvälens i värlingsgrötan
o grötgrötan tog dem älle vära
ja. da ad dem up Gabro. da
va ryllet göt o se skrap grötgröt-
tan älle värlingsgrötan."

"dem shväl grötan
i älle form vära

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

rysllet nöya. äbe had dom bot na
shovor. äbe rönting skol fa fofaras
ha va bäro om jukväsken, om dom
läpa na pa yshot, som da skol
lig kvar. dar fak dom int fa
op, da. ha skol, ig kvar at
kinton.

"rövors fak grisars"

Detta kunde ären användas i pylra.
Man kunde också använda det att
sonöya shorna med.

rövor kan man också
kalla avfallet vid potatismjöltsbe-
redning. För detta hade man stor
användning. Se under rätter beredda
av potatis!

"Flur ä va. Flä va nöya
att ingonting skall fa fofaras. Älku
---

rövor = första beständsdelen då man
skivas istes

skolor dog dem vara fria.

23. Redskap för matberedning

23. Kärn, som användes vid matlagning, kallas körkärn

24. Kittel heter jibol; ordet är levande i målet och användes av både äldre och yngre.

En kittel saknas i allmänhet fötter och öron.

Luftan är tyngre brack ofta ofta fötter och alltid öron.

"Små gyltar har också öron" säger man skämtsamt för att gräka, att små barn ofta höra och uppfattar saker, som de äldre menar, att de inte borde ha hört!

Kittlar brack dom jee

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Fagl. M 81

allmänt. En "barnskittöl" hadd
 dom ju. Dom hadd barnskittlar
 av höjvar, som dom skura. Dom
 brodd barnoson skäll bi rö o
 fin, om an varst koka i höjvar
 kittöl. (Ärg för giftning byks vite
 ha förekommit. Man skurade bit-
 teln med salt och ättika) En
 kittöl hadd innt nä öron, utan
 dom hadd en annan anordning,
 o så hadd en kittöl innt nä
 föttör keltör, utan dom satt
 kittöln på en grannfod, när dom
 skäll användu'ni."

"En kittöl är höjvar
 hadd dom ju allk, o så hadd dom
 ju grytör o dom ställd dom ut

1) barnskittöl = en kittel att koka
 barnos d. v. s. lingsnyld i

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Frgl. M 81

på kallprison eller och ut på gån,
 när dom skall svalas. Döm varst
 ju så hed dom där, att hä koka
 eller i dom, sen dom hadd ställt
 ut dom på gån. Döm berättar, att
 hä va närm, som hadd ställt
 ut en gryta ~~om~~ hä de svalning
 o hä kom en västfjös, just som
 dom hadd ställt ut nå, o dom
 kan velka köpa grytan, för hon
 koka ut. Han drock grytan
 koka utan eld."

"Döm använd ju mest
 gryter, stora messinggryter hadd dom.
 Herrisagöns på grytonö kalla
 dörr för fatten. grytfatten sa
 ve."

"Döm kittel hadd rind
 nå fatten rind."

28. När man röjde om gröten, använde man sig i regel av en kräkla. Den var alltid hemgjord av en jälvruven kvist. Detta redskap användes fortfarande

"Ja de grött krädd dom i mest nä annat än en kräkla. En grött kräkla hämma vem som helst göra. Ja har gjort många grött kräkter i min dar jag o. Ja har då en kvar, som ja använder en i denna dag." (P.N.)

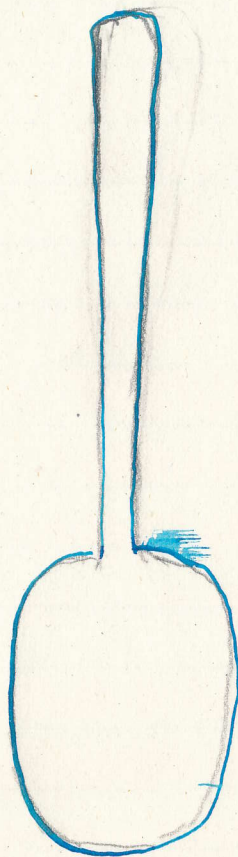
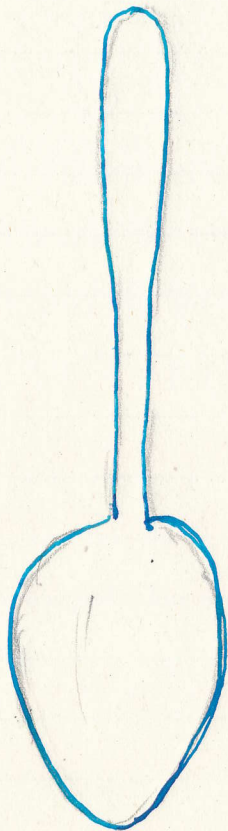
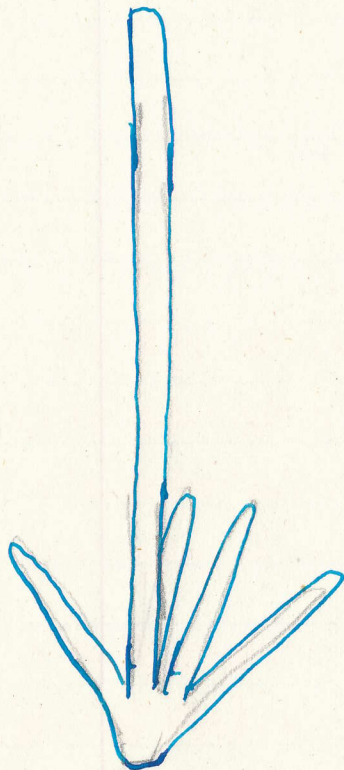
"Gröttkräkter gjord dom o krädd. O hä är då bra. Sta har jag än, om ja ska kok vattgröt."

Man tillverkade också kräcker och använde vid matlagning. Dessutom gjorde man stora kräcker, som användes

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

Olika typer
av kottkedar

Stråkla

I levskaff.

då man kokade barnas och beredde missord. Dessa bräcker var skildre sig inte mycket från bräskeden på annat sätt, än att sterven var större och kraftigare och jävva skeelbladet eller sterven var djupare. Den nedre delen kallas bla och den övre skaff. På sterskaffet fanns en fördjupning eller ett hack, så att det gick att hänga upp sterven.

Man har även använt bräskalbriker ända mot slutet av 1800-talet att äta grä i Hedeområdet.

"Döm egga innt om så myfje
grominstalrechar då. Ja minns ve hallet
en 'dallreksstul' om fina rosiga
dallrechar. Te jul tog ve mer o

hull

'dallreksstul' = dallreks hylla

diska dom o rätt bebakas dom. Men
 alke ät ve grä dom. Dom skall
 va te pydnä. Men om ve skall
 ha salbeckas o äta grä, så hadd
 ve träsalbeckas. Man hadd mest
 allting av trä. Stora trä stög
 hadd man te allt möjligt. O dom
 du träsalbeckas o skura ve o höll
 så vis o träskedar hadd ve o
 ät mä."

Även tenn saltri har ha
 före kommit. Men de voro inte
 så vanliga och användes mest
 att vid högtidliga tillfällen
 lägga upp mat såsom ostkaker
 o. d. grä.

29. Visps är levande i målet.
 Den bereds av björkis. Den an-
 vändes vid beredning av pannkaks-

ULMA 20843. VIVI WENDIN. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Förl. M 81

smed, välling redningar o. d.

Fortfarande använder man björkviyras

"Vijs använder dom väl
än. Hå gör innt o gör en städ
smälta eller en pannkaksmes, som
man innt har en bra björkviyr.
Hå är innt ränning, som Hå
sörder mjölklimpans så bra."

"Oj, va viyras ve barmt.
Ve skall allke barmt ett vint
antal må viyras, när ve lig i
fäbon. Hå va oppräkna en mas-
sa, som ve lära göra, när ve lig
i fäbon."

"Ja, jag har gjort myggs
viyras i min das. Nu är de
väll innt många, som duger till
o gör en ritte viyr än gång. De

skall ha ris, när savorn va i trä-
 nö. Finnt mycket ris tog ve. Hå va mo-
 ge. Ve gjord vingar, som ve hadd te
 säror o så, o så gjord ve storö, som
 ve hadd te prangkaksmet. Först
 då tog dom riso. stora, stora bun-
 dar små ris. o så skall trä bärkas
 o bindas te vingar. Dom kare göra
 svart sagt allting för. Hå var innd
 o springa te den (handelsboden)
 o köpa allting nå, dom barmt
 björk kvartar o gränris kvartar nu. Nå
 nu säger dom innd alls till rännit
 står.

"Jag har allé en vips o smäl-
 ter på (smälte grä = reda av.) En vips
 här är ju tvängt ha. Hur skall än
 'I allmänhet säger de gamla boden.

annars hämn gör en smälta (reclning)
 eller hur skall än hämn kok välling.
 Döm gör nå som heter stungkvälling
 Hå är ryset gött. O där tar and
 så ha en visp."

"Meddelat gjord dom sinu
 vispar jälv. Men hä fandes dom,
 som gjord o såld o. Så fandes
 gamla gammis, som gjord vispar
 o såld."

Man kunde också tillver-
 ka vispar och resa in till torget
 i Gävle och sälja dem.

Ordet smälta användes
 ej av sagesmännen i betydelsen
 visp.

30. Skv är kvande i målet.
 Därmed avses en slags större trä-
 sked. Se sid. 32-33!

"Vä ska slevor vara om
innd i grytan." är ett ordtyck,
som användes i bygden.

"Du kan få en stång av
~~slevor~~ slevor Du må." kan man
också säga.

"slevor i vä" säges man
om någon äter fort glöfrik glöfrik
och starrigt.

31. Den vanliga berämning-
en för klubb, varmed potatis och
härbötter krossas, är stamps, eller pär-
stamps. Ordet pärstamps kan dock
användas även i betydelsen sönder-
mosad potatis.

"Döm hadd allk en sämn
här stamps o stampa sönder pärön
o röttor må. En sämn då stamps
har jag o. o den använder jag

än i denna dag. Flu finns innt bät-
tr:

"den had älk en stampr,
na, den jod smatz. den sa
smätz om ~~en~~ pärstämprer om del.
en som de stampr had om i
va gat."

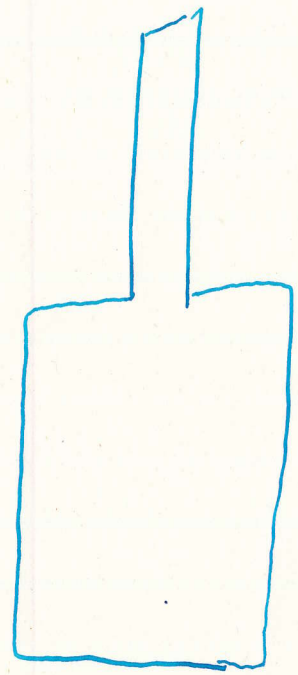
Denna stampr var ganska
klumpig med ett kort skaft. Se
märta rida!

32. Haloker och verbet habkra an-
vändes ej av de gamla. Man säger
glörteka eller steka på glöden

Man ägde i allmänhet ket-
ter inte något haloker, utan man stek-
te direkt på glöden, så att man
la kött eller fisk direkt på glöden.
Men ännu vanligare var, att man
använde elsängen (eldtängen). Denna

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

Stamp till att
krossa kokt potatis m. m.
med. Ägare är Per Nordström.

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

ULMA 20843
Vivi Wendin 1950 HEDESUNDA
GST

re böjade man använde habtes.
 Dessa höjtes. Detta infördes dock först
 på 1900-talet. Numera använder
 man habtes. Dock är det inte
 längre så vanligt, att man glösteles.
 Det förekommer dock i de flesta hus-
 håll

I de yngres språk förekommer
 både substantivet habtes och verbet
 habtes.

"den glöstelet myggs för.
 o de fans väl int wa, som a sa
 god som glöstelet ut, men ja vet
 int, hur a a skäpa. ha a, som
 de int var lika god nu. men ja
 tror a var bättre på den ha
 yppna yppans. ha var söna stora
 häliga glöstelet. ha bit int als
 sa god, om den glöstelet i en fjör-

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 F.d. M 81

spis."

"den stekt mjöfs på g^hon
for. ba sⁱrk o god. an del sⁱrka
den for o sa blottag den de
hⁱts, o sa stekt den på g^hon.
da dar var rⁱstet god."

Se vidare under de olika
maträtterna!

"den stekt på g^hon; for
fändes de int va hälsor, utan
den stekt på iltönjen. den lag
ströminzant på tvären, o sa kländ
den hal o stekt."

"i väröviga god stekt
den på iltönjen. den sa, nt
iltönjen hⁱlor sa mjöfs, utan den
den sa järnväija. man da stol
vel vara på skoj. den mera
da, ad om had int annat

vaporn."

" dom stekt nitans pra
zänsvärjan.

33. Stekpanna är levande i målet.
Lagesmännen använde ej det i
gammalraken Valbo använde ordet
flottöra om stekpanna.

Man skiljer på två slags
stekpannor, nämligen vanlig stekpan-
na med låga kanter och
klunspanna med låga kanter. Den-
na senare typ användes i huvudsak,
så man gräddade pannkakor.

" stekpannor här hade dom
ju ett gammalt o. dom hade nä,
söm dom kalla klunspannor o.
här var innt så låga kanter på
dom innt ja har en säm jag
o. när ja gräddas pannkakor

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950

GST. HEDESUNDA

Fgl. M 81

(garnlaggs vanlig benämning på gamm-
kaka) bå stekpannor to klänspan-
nor va meentels utan fötter. så
döm hadd pannring, när döm
grädda. ja, hä fändes viss en del
söm hadd pannor mä fötter o. Nu
stekpannor lära döm ju ~~lära~~ ha.
söm hadd stekpannor mä sä i
kolar o." (P.M) (Se sid. 50!)

Ungefär lika ytta sig de
övriga sagesmänna.

Se även under de olika
måtätenna, särskilt gammkaka och
stekt råttel!

När man vid t.ex. bakning
fått ugnen varm, kunde man satte
in stekpannan i ugnen, och där
grädda t.ex. gammkaker.

c. Råa och halvråa rätter.

Några råa eller halvråa rätter har inte före kommit i någon större utsträckning med undan tag av en del rätter av kött och fisk. Se närmare under j. o. s. v.!

Skade man brättom eller det varmt eller om man av någon annan anledning ej ville göra sig tid med att laga mat, kunde man dock äta korvskaffring eller annan ställagad mat.

"Ja, ja minns, när de hade brättom, kamma de säga: 'De byr oss innt om o lag värre supavmas i dag. De tar mjölk o berran, (små brödbitar) o var ä så att trä fardes ni bär, kamma de spring o riv av lita bär de stå."

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

"Mjölke o bettan va vanlet aff
ve iat, om ve hadd brättomt."

För att mildra den
surra smaken på lingonsylt kunde
man röra ut liks rätts rågmjöl.

Välling

Välling var en vanligt
förekommande rätt jod

"den gjord rjstet mjötk
välling. ha a god. da riktet taget
sa sa god kring jäfa."

"den jod na, som den
kåta stangkvaling. ja ha jor ja an
da a rjstet god. som välling ^{na} välling
va kringron. da jod om kringron
om riktet zok rjckning. han skol
va sa zok, sa gedem kiona sta
in o sa kiska den av mjötk
o sa tog den om byskviss o

stak ner i en da rädningen o
 så stängt som liksom mer kläm-
 par i en da mjölkern. ha var
 rystet god. ha va så härdet ma
 som da klämpan "

"en go välin ha a da
 bästa, som ja vet. ha a bra om
 en a herra i magen."

"härant va ju ist sa
 mjölk fo välin. ha a ut na, som
 man står sa ja na tenje. (d.v.s.
 den ger ingen längre matkvalitets-
 la och man orkar inte arbeta så
 länge, då magen fort blir tom igen)
 man al bästis köka den ju mjölk
 välin."

"ja kökar välin i bhan jag
 o ja manar. ja vet int far illa
 me maten fast ja a insom int."

39. "En del köka som dätur
våling, sa an va äldes bra."

"Ush säm våling äldes
klittr o seg."

"Rymjövåling a bra fo
bräsk."

"da dar va do ind non
go våling. han va sa bräsk. he
va som änat pjask."

"som da väte o son
våling a do ind na got na, våling
ska va bra nog jok."

"ha va som m an
våvåling. ha va nt non smak
ab."

"den köka zivåling o
gar ad zilans, (killingarna) na
den va sma."

Se även under öika

slag av raggvov!)
 (Forts från sid 45. Nog minns ju hur dom

bradd för. Dom bradd allte om kräk-
 ka, när dom koka gröd o om björk-
 vips & välling o om stam, jö-
 parstam, & stam, rönter jövar
 o röter ma. O så äter gamaf
 had om om lång, närvarfa, så
 dom. Han va & kräck rönter
 brannans (brändema i ysern)
 ma. Hå va ju om elking forstas
 Han va välb 1/2 aln lång. En stäi
 hadd dom, när dom stekht på glöva
 © så hadd dom klunspannör o gräd-
 da pannlapp i. Dä va högare (högre)
 braddar på en stekpanna än på en
 klunspanna.

Hå fandes stekpannör ma
 fötter o. Tre fötter var å, o så var

en nit mitt i grannan "(66")

"ja, o så koka dom jilvälling
på vatten o nå slävo o gav ut jilvälling.

o brövälling koka dom på
bröbitar, o kornmjölsvälling koka
dom. Dom tog korn (korn) o rik-
ka. Då va rikket go välling. "(66")

en del gräja ut (grädele
ut) så då varst dälet. Hå duger innt
o gräja ut för myggs innt.

"ja minns ve gjord nå,
söm ve kalla rovälling (välling
på rover) Dom har ju jämt säla om
att dom ha ett myggs rover i Hå-
sända (I de omgivande socknarna
har man stämtat om och med
Hedsunda borna för de ~~vället~~ och
och ären älet så mycket rover. Man
har stämtsamt kallat befolkningen i

Hedesunda för rovörre eller häsunn-
 rovörre) som skala rovor o skar
 sönder. En del hämma de röttä (kil-
 röttä) v. O så "betta dom sönder
 dom i mindre bitar, o så koka
 dom då o sog o smält är
 mä lite mjöl (banligen rågmjöl) o
 vatten." (P.N)

Nu tror jag knappast det
 finns någon, som äter rovvälling.
Ärvälling var också en
 vanligt förekommande rätt. Om denna
 rätt se vidare under olika slag av
 soppor!

"Stärvälling" kan ä städ
 o jämn. Men stänk välling ä klumpy

2) smälta är = reda av.

1) betta sönder = skära eller bryta sönder
 i mindre stycken eller bitar.

o ska va klimgu."

6. Gröt

43. Gröt var nog mest brödet
den mat man mest åt. Åminsto-
re en gång om dagen ofta oftare
skulle man äta den. Man har skojat
över, att man åt gröt så ofta
i Hederunda. Hederunda bornu var
och är kända för att koka särskilt
hård gröt. Även över detta har man
skämtat. Man påstod, att i Hederun-
da kokade man gröten så hård
och fast, att man kunde trä upp
den på hävskuffet (hävskuffa)
då man gick till ängis. Detta borde
väl mest vara ett sälsätt. Men
nog var gröten mer än vanligt hård
och man tog gröt med sig till
ängis. Men man tog den i en

krucka.

Ofta ät man kallgröt, som man sade. Det var kallbrad gröt, som ~~var~~ man ät varm mjölk till.

"Döm ät gröt för, så då va rakt för svart. Då va bilde mat då ni. då va i en gal, som döm ät gröt, så döm grätteg döm ät gröt mittom gången på en vika. O döm sa, att li Häsände skäl döm kok grötin så hård, att döm kamma två öpp om på härvskafte, när döm gick de änges. Men då där var väl bäro prat. Allre säg då jag, att då va nämn som bradd grötin öpp bradd på härvskafte himt."

"Gröt ät döm då rite döm yjord om kvällen, för döm

skall söva bra brodd dom. "(A H)

"I en del gåtar känna dom
mint gå i säng, om dom ^{innd} feck gröt.
Dom ve Gripen i äs ved ja dom
ät gröt vareviga kväll."

"Ja ni gröt skall
dom då ha. I en del gåtar känna
dom rakt innd kom i gång o är -
beta, om dom innd feck gröt." (66)

"Då sad jag då, att
dom ät gröt. Dom ät fyra gånger
om dag för. Dom ät alldeles, innas
då vart tungkvälta för. Sen dom
hadd rädda i färö, så känna dom
nit o yinne en stann etter va dom
nu hadd för sä. O sen då var u
o rätt på en gramma gröt. Dom
- - - - -

"nästa färö = gåva i utlåning i lada gårdens

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

brodd dom skall söva bra, om
dom ät gröt då noka dom gjord."
(L7)

"Gröt va stænde rätt vär
dag, som Gud gav. På kvällar
koka dom en redö granna gröt o
ät. © då, som vatt övör, grad
dom se mörin o ät som hallgröt
mä varm mjölk. Hallgröt va vanlet
se vänclarsfukhörd."

För ät gröten aldrig i
sallitkar, utan man satte fram
grötgrutan på bords eller också
stogs den upp i ett stort fat. (Det
var matbors ~~ni~~ göra att skrapa
grötgrutan och äta upp skovorna)
På bords grötfat satte en bunke
med grötvata. Sedan utrusades
de ätande med varsin sked och

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

så tog man litet gröt på den och sedan litet mjölk. På detta vis åt alla ur samma fad.

Senare började man ha kalbrikar. Men i dessa slog man endast litet grötvata. Men ist för farande gröter ur samma bunke. På detta sätt kan man fortfarande få se några gamla äta gröten. Men de flesta ha övergått till att äta den på vanlig vis. d. v. s. var och en har sin kalbrik och äter både gröten och mjölken ur den.

Den bästa grötvatan tyckte man ofta, att mjölken var. (På sommaren tog man ofta långmjölk eller surmjölk.) Men det var vite alltid man hade ~~mycket~~ mjölk. Men grötvata ville man alltid ha. Man

soy då till andra saker.

"Hä va ju innt alla
gärqör man hade mjölk te gröt-
väte. Men grötväte läsa man ju
ha för o för ner n, men hä varst
ju alle nämn rä. Hadd man
innt rä annat, sä soy ve litö
drecka. O en del hämma du litö
serap o vattn. O en del soy
serap o vattn o litö drecka o
blomma shop."

"Hadd dom innt rä
annat, sä soy dom litö mesmös-
vatten eller litö lingsvatten. Hä
var innt sä roga. Huvvörsaken var,
att dom feck litö grötväte."

"dom kat drecka ve
grötm, serap o drecka. grötm
va ju stads väst. se stads skol

kan vara så som korna bra kan
 på väfskaft, o där tar dom
 ju ha gröt vata för o fa men
 44.

Gröten änt go, om an
 ä fö lämn o klubbö innt. Nä,
 då lär vä nä som mättar."

45. Prekurringar för gröt vilka arve
vätskan på vilken gröten ä kokt
 "Stä va ju mest vatt-
 gröt dom hade."

Man kokade även en
 del grötsorler på mjölk. Men dessa
 benämnes efter den fasta beständs delen
 som ingår i gröten. Se vidare om
 detta i svaret som behandlar mjölk-
 hus hållning!

Strömmingsgrad och vassa
 har ej använts vid grötkokning.
 Angående strömmingsgraden se under

Beredning av soppor!

Vassla kunde i bland användas som grötvätska

45 Örtekrukor för olika slag av gröt vilka avse det icke flytande element, som ingår i gröten!

Den vanligaste gröten, som äts i vardagslag, var uten tvivel rågmjölsgröten.

"Hä, va ju mest rågmjölsgröt var eviga menn."

Ofta säger man endast gröt om denna rätt.

"Ja, lyhöra innt ja har fått nämna rikke fukost, om ja innt får rågmjölsgröt"

"Mator ve bradd mä ier, när ve skall se änges, stå va ärtör o gröt."

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

"Skall dom ha riktet gött,
hadde dom smöröga. Men hä va
ju innt i vattgröten. Utan hä
var, när dom vella ha litö finare
o goare. Då lag dom en smörlök
i mittan i vattgröten, som feck
smälta."

Vill man ha vattgröten
litet godare kan man utom grötvä-
san ta litet lingonryld eller kirps,
då man äter den.

"Hä skall va särskelt
grötmjöl, om man skall få riktet
go gröt. Hä skall va grövör gröt
mjöl o grötmjöl."

Flavregynsgröt böjade man
okäa äta men inke i samme ut-
stäckning som råmjölsgröten.

"Ja, dom känna ju

koka gröt på hägra. Men dom
hadd innt samma här gryn som
nu. Dom va hel o rann. Alldes
söm korngryn var dom. Men då
var då bärö för rann gång, som
dom kanna kok samm gröt."

"Kornmjölsgröt goud ve mä.
Då kanna dom gör rikket ofta, fast
innt så ofta som rönmjölsgröt. Korn-
mjölsgröt skall va bättre för magen
kodd dom. Dom rikta ~~te~~ lito korn
o tog te grötmjöl"

²Gäbbgröt hadd dom Men
då va liksom mera ³häkjed. Gäbbgröt
koka dom på vetmjöl o mjölk. O så
kanna dom ha smöröga. Men hä

³häkjed = helgdagslikt.

⁴hägra = havre. ⁵Gäbbgröt = vetmjölsgröt

kämma ju innt va nämn vändas
mas sämn då vit gröt. Men trä
va gött. (66)

Ungefär lika yttre sig de
övriga sagesmännen om vetenmjölsgrö-
ten.

Man ät också en del and-
ra grötsorter som innehöll vätska
+ mjöl + någon annan beståndsdel.

När man kokade gröt särskild
kornmjölsgröt eller ~~veten~~ rågmjölsgröt.
Lät man fört vattnet koka upp och
saltade i det. Sedan tog man gröt-
mjölet med vänstra handen och
lät det sila mellan fingrarna under
det man rörelse om i gröten med
kräklan med högra handen. På detta
sätt lyckte man, att man lättast
skulle kunna undvika klumpar.

Skimma på valling eller gröt
kallas skimm.

"Potatisgröt gjord ve v du
ä ryslet gött. På sätt ve på vatten
v koka v så rev ve rå potatis v
rörd i. Du vart liksom grynnet v
gött."

Denne maträtt tog man
upp nu under det stora kriget och
at.

Prägröt var även en
vanligt förekommande rätt.

"Prägröt gjord ston myggs
Hä ä gött. Ja gjord på blå lingon
v blåbär. Hä blir så fuskat v gött.

"Blå bärsgröt gjord ston

"Potatisgröt kan också kallas prägröt.
eller prägröt

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

myffzo. Pukket skade gröt loka dom
grä blåbär o rögmjöl o vatten.
"Hä va gött."

Även "äddbärgröt" kokade
man.

"Äddbär plocka dom myffzo.
Säm va stora o hä tog bra o
plocka dom. Säm du äddbärgröt
va go o krafton."

Även i gammal skolan Valbo
plockade man äddbär. Men en del
var lite rädd för dem, ty man
trodde att dom lag sä kring hjärta
o man kunna få hjärtfel av dom.

Någon lyckas ingen ha
vara på odonen.

Man kokade även ~~go~~ dom

Äddbär = odon.

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

gröt för att utbrinna, vem man skulle bli gift med. Vid tillbedningarna av denna gröt gick man till väga på följande sätt: Man skulle helst vara tre deltagare. Där och en tog en sked vatten, en näva mjöl och en näva salt och la i samma panna. Sedan skulle alla tre röra lite i gröten. Därpå skulle man sätta sig på något, som man aldrig setat på förut och äta upp gröten. Under allt detta fick man varken skratta eller gråta. Sedan skulle man lysa gå i säng utan att dricka något. På natten skulle man drömma att ens blivande make kom och gav en något att dricka. "den följde ju följt om mäten så gott den höra, & me, va

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Fgl. M 81

dom had, o ~~sa dom had~~ ha va
 mest bämäs o mäsmät. dom jof
 bähäker. (Se brödet och dess beredning!)
 o så jof dom mäsmöskäker. Ha
 va stora käker o sa jof dom
 städar (en kant som var litet hög-
 re en jälvra kakan) o sa bredd
 dom menmör prä dä o grädda. Samt
 där o bähäker skall allte barörö
 ha."

Pisgrynsgröt kockade man
 också men den kan ej betraktas
 som någon vardagsrätt. Den går
 mest under beteckningen gummgröt.
 Även vitgröt kan man säga. Men
vitgröt är även vetmjölsgröt.

Vid kallas åt man gumm-
gröt liksom vid en del helger
 som påsk och jul.

"gringröt ha va mera kvah-
jot. gringröt ska köka sa tenje,
sa an bit liksom gas."

"gringrötter" kokades ej
så hård och fast som annan
gröt.

"gringröt köka dom älle
te juktans, o gringröt me smöriga
sat dom ut at bonten. gringröt
köka dom, sa an vaf som bra
nag yok välin."

Man kunde också säga
upp de olika slag av gröt

48. Man kunde också benäm-
na gröten efter de omständigheter
under vilken den äts, t.ex. flyttgröt

F. Palt

Olika slag av gröt
har förekommit på orten. En del an-

vänder även ordet ^{klings} galt. Men den
vanliga beteckning är kams. Även
en rätt, som benämnes slip id
man. Vanligen beredde man kams
på ästmjöl.

"kams ha jod som mjöls
ha jod som på ästmjöl. den ~~nya~~ slip
ästmjöl o vätni de en riktet ha
smet o se tog den kamsar
ar de der o höka i vafn o
se var o o ha en par tre sona
der kamsar o et byr en del
höna sek den i fäst i stals
for o höka den. den at den
ma fäst tal. (P.N)

"äfhirry jod som o rikt
up o at."

"ja minns mer jod na
som hon kalla for slip. hon

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

köka de på väfn o äfmykt o
 stekt fisk o etc fäst el. mor
 köka hela stora gylter o lat
 sto. o så stot hon jändar de
 o had på tik mykt o lat ha
 sda o löstna. de idar had om
 i var eviga yeh." (66)

"Sånn dä kams körd
 dom dä mä bitte o sernd. Stä
 va rystet kraftet, o dom brodd
 stä va bra o ät krafte mat. Men
 nog är ä besynnet, att maganö
 slog bi. Sönn ja minns en gång
 i Järjes tiden. när ja fjäns. så
 när ve kom hem från järjes, så
 skall ve ät midda. o där feer ve
 ärtmjölskams o fisk se dä. o dä
 där va ju rystet mäktet. o dä
 brodd man ju man skall få nä,

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Fygl. M 81

söm innt va sä kraftel prä. Men
 då feck ve ärtmjölssoyja, söm
 va höck värrö to sä klings i
 iden. Då va, sä då stog långt
 öpp i havon prä en. (UL)

"kamt hä va varket.

Fla käanna dönn stek öpp se frukt.
 Dönn höka hela gytta o löstka
 dönn, sä dönn va sä skärs o
 härd. o sä sett dönn öpp dönn
 i säfys prä nämn hilla. o där
 feck dönn lugga i damm o lort,
 o sä lag dönn dönn hits i blod
 o stekht dönn i flött. Dönn
 skall allte ätas mä flött. I blann
 äst dönn dönn nykocht o, då skall
 dönn ha stärk tell." (000)

Se även under rätter
 beredda av blod!

Numera äter just inte någon kams eller skyr av ärtmjöl. Man använder egentligen inte ärtmjöl alls.

" dom väl int använd som de mat. ha a fo kräftet o stampet. ha väl friska mäger kal for o kon sak ve som de mäst o fojk a fo gränläga o kan sänka. dom liker ärtmjöl a bakt. o vers ar a bakt. men ha kan va god fo de.

Kolbollar eller körbollar får väl även räknas till dessa rätter. Man kan även säga kams om denna rätt. Denna rätt äls mycket av kolare och sådana, som lig i skogen. Den bereddes av rögmjöl och vatten och titel flott

och stektes

"Höbällar hä levde dom
på långa stutor, när dom låg
i stogen, stå va kraft mat, som
dom stog så på i kyta o kunglet
arbets. O höbällar hämma då
kärano lag tell o. ja har laga
myfys höbällar i min dar jag
o. stå ä bär o rön shop mjöl
o flött o vatten o stek då
i flött. Dom bradd myfys då
amre hantke starko ett lag, som
var så rysted fett. O hä feck dom
rysted goda höbällar är."

"Var dom rysted stängde
o stek höbällar så skall dom
hämma värma'n i liften. Dom
stängd upp oss, o så värmd an
så jälv, o så stog dom emot

er i stekpannan." (C11)

"döm, som va rikket
stängd, dom stängd upp kölbullen
jämöm kösför i kötkojan o så
skäll dom skynn så o tätt
upp döron, o så ut på baken
må stekpannan i pann o ta
emot kölbullen. Då skäll an
ku vänt så i lufton" (C12)

Hur pass sant detta
riktmärnda var, vet jag inte.
Det är väl mest ett talesätt och
ett skryt om, hur styv kolarna
var att tillreda kölbullen

En annan vanlig rätt
i kötkojorna var sturing. Tillag-
ningen av denna rätt var ännu
enklare.

"ja, sturing på ädör

dom väl än. När dom hade
stekt fläsk, o här var mycket
stött så tog dom o röd i mjöl
(ärdmjöl eller rågmjöl) så det var
rikligt tjockt o kramat. Då där
halla dom för skuring, o här gick
ford o lag till."

Kunna, när man lagar
skuring, kan man röra i ett
tugg, och mjölet, som man an-
vänder, är oftast vetemjöl.

Skuring kan ätas en-
bart eller med fläsk.

G. Pannkaka.

51 Pannkaka är nyare
i målet. De äldre säga pannkaps
om det skilja på pannkaka och
pannkaps och mer, att pannkakan
gräddades i ugn men pannkapsen

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frd. M 81

oväntad yusen. Denna senare var
också sumare. Pannlappor gräddade
man ofta under det gamla kaka
endast gräddades, då man var
en eller annan anledning, hade
ynnen uppväddad & se vid bak.

52. Beredning av pannkaka
hittade på följande sätt. "Man
blänna lite mjölk & mjöl & salt
kå rå & söta en stamn, &
sen då grädda på en då
smeton må mjölk eller vattn.
& sen då var ä & grädda
& var dom stängd så skall dom
hinn vända pannlappor i läften.
Dom grädda dom i flötd.

"Hå var & blann chaz
& grädda. Dom stängd upp pann-

grädda på = grädde på

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

kakern i läfton. Hå skall va en
särskild knyck nä pannen, så
värmd an så i läfton

53.

Ingredienserne i
pannkakan kunde variera gans-
ka betydligt

"Mer dels så gjord dom
ju pannkaker på kornmjöl. Dom
hadd just intet på vetmjöl, utan
hä var mest kornmjölspannkaker."

"Dom gjord ärtmjölspann-
kaker o. Dom va best. o. dom
va värden litet grönsakke. Men
dom storker mer ädelä. Du var innd
o va grunnlaget på innd"

potatispannkaker gjord
om. Dom mossu påver o stog på mjölk
o så fekk hä hä o ha solman, o
så hadd dom i mjölk o litet mjöl,

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Ftjl. M 81

o så feck hä så o sötna. Samn
 då framlayr var du innt alls
 dämn o man spara på mjöto."

"vittmjögränslar ha had
 dom jüst ätre sa o jira."

efmjögränslar skot vel
 innt jüst non vel äta nu innt."

"nög mins ja, hie mor
 jod. hon jod gränslar i bär-
 ünjen. man ha var innt sa vän-
 kel. mändels jod on gränslar. dom
 had sägelda klängränser o stekt
 gränslar i, o sa had om sä-
 gelda framslap gränslarsvänder. hie
 va som on bre kniv me st
 skaff. dom, som va riktes stanz,
 sa stanz om op on i köferr o
 sprong to tog emot i deths, o
 sa had om ju i mjöto fhot, om

ULMA 20843. VIVI Wendin. 1950

GST. HEDESUNDA

Frgl. M 81

dom had va. fröts skot va för
 o jör smak. dom et ba pän-
 kaka. ^{o pänslig} men dom et et älle för
 ve. rövranlop ved ja dom et. da
 rev dom jävret på rivjan o
 jod pänsligt på o äffräkaka
 va väntad da o. "(O O)"

"Samm kü rävrapang
 kaka ä nt alls samm. Dä
 rev dom räv pävör o hadd
 i smeton."

H. Söjka

54. "Söjka" användes knap-
 past i de äldre mål utan man
 säger supran eller säjran. För
 de äldre är ordet genus neutrum.
 En del yngre säga "han" om
söjran. Ibland kan ordet också
 vara femininum. Endast de riktigt

unga och de som särskild vinnlag-
ga sig om att dela väl säga
"den".

"Får ja ett riktigt gott
supran, då kann ja äs nu mätt
på bäro supran." (A.S.f.)

"den jof jüst int se
mjöfs söt supran f.ä.

"supran skol dom
tra se midea."

Även välling kan
man använda som betänning på
en del supror. Se vidare under
punktd. 59 och 60!

55. Även ordet supranmat
är levande i målet. Ordet använ-
des som supror (flytande föda, dock
ej mjölk dricka o. d.) i motsats till
metu fast föda s. k. stammät.

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

"sugrammat kan ju va
 nog sa kraftig da o. man nog
 veta dom val ha till ~~stann~~
 stannat ma om dom skol
 sta sa. sugrammas riner onan
 sa fof" (P)

"Döm badd mjöjje
 sugrammas for."

56. För att roppan skulle
 bli lite kraftigare och ge lite
 längre mättra och även, för att
 man tyckte, att det var gott, kunde
 de man koka blings. Blings
 kunde man i köttsopta. Men
 ofta kunde man ha blings i an-
 na kraftigare roppor som de
 i ärtsopta.

Blingsen tillredes på
 följande sätt: Man rörde i hvar

mjöl och mjölk till en riktigt
 tjock och bradig smet. Sedan tog
 man klitkar av denna smet
 och la ned i rypnan och ko-
 haden. Denna klimp var hård och
 ofta dåligt genombakad.

"Sånn då klimp rypnan
 lykt ja va ryllet gött Sånn gör
 ja än. Sånn då stude vid klimp
 o så måttans o måtted på
 är renn."

"Klomp, trå va gött värre
 Feck man klomp te ^{rest mat gly} rypnan. Döm
 röd skop utmjöl o vatten o
 så ner i rypnan, så då feck
 koka, o renn då var ä bäro
 o kugg in o äd"

Syrar gjord döm mjöls
 Ett gött rypnan värre. O feck

dom klingor se de, de var dom
 mätt. Klingor hade dom i snart
 sagt alla nygran. Som ja vet
 dom kanna sell o ma ha i
 artvälling, som va så slampre
 o foek. Dom "smält" av de o
 så kanna dom gör i outning klingor
 o ha i de ma. Du var stark
 för mjöls."

"Som hade bä artmjöls-
 klingor o kornmjölsklingor o brögmjöls-
 klingor o vetklingor." Artmjölsklim-
 per bereddades mest på vatten. den
 övriga klingorna på mjölk. Detta
 kunde dock variera.

57. Ord och uttryck som avse
saggrans kvalitet: "Sämst nygran,

T smälta är = redde av

söm ja bärö skarsöl, vell väll
 rinn nämn äte. na, od sig sigran
 ske va kräftes. da värms da i
 hika kisgrös. man fa rakt kraft
 av det. "100")

"sigrant va rakt vridet
 (d. v. s. det höll på att surra) man
 man bära ju det da om det ha
 fak ind na föjuras. om det at
 de ba de, som va beauf o roke."
 (a. S. y)

"om det böra ha soppa,
 som va sä tamm o skarslö."

58.

Örtebrukningar för ingre-
 dienser till soppa. är soppsverke

"döm bära ju kvängad
 ha vi soppsverke, om döm skall
 få nämn soppa."

"döm tog, va döm

bradd o koka supan på. de fändes
många sorters supan."

59. Prekurrningar för olika slag
av soppor, som arse soprans
hurvudsakliga ingredienser:

"Klimpsupan ha se
ju rystet god hä"

"nog jod om kraftiga
soppor, så de sächt se. Som ju
vet ved dem koka ärtmjölsoppa, o
den rädd dem, så an vadd bjock,
o så ät dem klimps i." (UL)

"Kärrsupan ha had
em mjöls. dem had kärrsupor. o
odra hä."

"Mövaling koka dem på
på gamla bröbitar"

"Obs! ovanligt att en så pass gammal
använder detta genus på soppor."

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

"phindsuigan tra köka
 dom röra ziflar. som da phindsu-
 gan va lad o jör i ädning. man
 tog pärstphinter, ja pärstphinter
 da ar sönderbata (sönderkuren)
 pratat, o sa köka ve da i vatten
 o rad ar ma lite mjölk o
 mjök. da va phindsuigan da."

"äts gummat at dom
 rösuigan. dom ~~stad~~ skäba o
 ska sönder röror o köka o smalt
 av. man nu äter da ind ma
 fätk rösuigan ind. dom börju
 at rösuigan i stiel. dom ~~och~~
 idla mjölk röror rösuigan äts
 dom väl an."

"strömingsuigan. Lyker

"bata sönder = skära eller bryta sönder

da jag se riktes god da svatta
 dom stöning o kläps soner, o
 sa tog dom o hadd i lito järn-
 plintor o vatten, o sa rader dom
 av da lito, som da va färdet.
 Strömmingssupan va ~~st~~ gött o mätt-
 samt supan.

" äfväligen red om
 av ma hon myh "

" ja riktes nytor, var
 a a bönbensvälingstän. ha fins
 vel ind me, som a sa god som
 bönbensväling o stads ska an vara.
 dom red av bönbensvälingen
 o. o hæl ochä dom. som 1864
 ved ja dom had säger ma hæl.
 Dä har ja reda ja. dom red av
 härsupan o. dom red av ma
 myh. nu bynt dom ju hon o

bökar prä så annat såd. men som
 köksugan var så ind. man, som
 bad för ind, na, da red om av
 me myth o myrk sa ^{da} var vitt.
 o sa "och ha dem ju myggs röror
 i häsonda o da böna dem också
 böna sugan prä."

Även en del röta ryggar
 som svistörnyran och vattnyran
 kunde förekomma. Men dessa ryggar
 voro ej så vanliga.

Ölsugan, eller som den
 också kallades zerybad, var en
 ofta förekommande rygga. Namnet
 zerybad har ryggar fått, då den
 ansågs mjölkdivande och därför
 gavs till ammande mödrar. Den
 ansågs även vämmande och svettdivande
 och ansågs för den skull

vara bra vid frossa och förkyllning.
 "Öbryran eller druckryran
 kokas som vits så myggs man in.
 men för var a st syltet väntet
 syran. O ett godt druckryran
 ä bra. Som man in o va fussen
 o feck öbryran, då vard man
 varm; man kom i rikt svettning"

"Skall man gå o hälle
 på en barnsängs kvinna, nog skall
 man ha en krucka må öbryran
 må vä. Då va kruffed, o som feck
 myggs mjölk av klä." (LF)

"Som gjord innd så
 myggs söbryran för. Men nog hämd
 ha som luga till då o vänn
 gång."

Stöbsryran hä skall som
 ha, när ä va mera hälgid. Som

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Fgl. M 81

om sündagars kanna dom su
kottugran, o på kalas var å van-
led.

"Dom smälte av kottu-
gran må. O så skall dom su klomp
i kottugran"

60 Kallskäl kanske också
kan räknas till sojor.

"Kallskäl hä gjod dom
myggs o gav baronö, om dom vella
dom skall ha må gött. Då va rött
o gött."

"Kallskäl hä va slukstäm-
mon på alla gravöl. O kallskäl
hä feck ve allk hemma om längsfe-
dan. Hä va drucku o vatten i luto
sohia, o så skall man allk ha
svä ballshivoi te då. Då där
kom dom o työ på nit av allt

ULMA 20843. VIVI Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Ftgl. M 81

från alla gravölar. (P. 1)

7. Följande omväxlande maträtter av
bär, bönor, ärtor, kål och rot-
frukter

61. När ha ej i så stor
utsträckning före kommit i husvärdet.
Man använde dem dock, men mest
under bärsäsongen. För vinterbehovet
var det mest lingon och blåbär
man tog vara på. Även dessa
bärsorter användes ganska sparsamt.
Lingonen var den snäll rädd för,
ty man ansåg, att för mycket lingon
ätande kunde öka aptitens så oov-
väntade, att den som ät för mycket
lingon känna ät ero ur halsen.

De bär, som äls var
annars lingon, blåbär, smultron, udd-
bär och hallon.

Hallon, smultron och blåbär äts råa med mjölk och bröd.

"Ja. minns e blann, när ve innt ködd nä annat k' ettör-rätt, o hä var i bärlicke, så känna man sa o spring ut o riv iav lite hallon o smultörbär, o så ät ve mjölk o bettan k' då."

"Hä var då innt nä vanlet, att dom ät bär k' mat innt. Orarön fö ju o glocka. Men man lyckat kök om innt hä va nämn rikke mat innt. Dom var innt fö samnt där. Dom mor vet ju då, kon känna innt kok en creme en gång. Men saftsupan känna man ju koka fö nämn gång."

Blåbär och uddbär koka

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

de man uddbärsgröt och blåbärsgröt
grä. Se under Kap. som behandlar
olika slags gröt!

På blåbären kunde man
också boka en del russaft, som
man kunde spara till vinterbe-
hov. Man kunde använda denna
saff till att boka saffnyron grä.
Men i stor utsträckning användes
den som medicin. Färskill ansågs
blåbärsraften välgörande grä magen.
Hade man tös mage ansågs den
stoppande och hade man förstopp-
ning ansågs den lösande. Fortfäran-
de dricker man nu blåbärsraft
för att bota klena magar.

En och annan kunde
också ha magen enstaka kruusbär-
buske. På bären kunde man bo-

ha krusbärscreme. Men detta får inte betraktas som någon vanlig rätt. Om man kokade krusbärscreme södade man den med vin.

De vanligaste bärn man trots allt plöskade var lingonen. Men en del ville inte använda dem i det egna hushållet utan plöskade dem och rekte in till Gävle och sålde dem på torget i Gävle. De fick dock ytterst litet betalt för dem. Så sent som på 1920-talet betalades de med 8 öre litern på torget i Gävle. På 1800-talet var de ännu billigare. De mättes då i hunnor.

Då man kokade in lingon för husbehov i Hedersunda, kokade man i regel in dem alldeles sura. När

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Fgl. M 81

man redan skulle äta bämosor
(Obs! En del säga bämöss och en
del bämöss i bestämd form) så
kunde man föröka linna den bit-
ra smaken genom att röra i litet
mjölk eller mjöl. Någon gång kun-
de man ha litet kirup eller so-
ker.

I bisk på annat regel
kunde man någon gång äta
"bämos" till potatisen eller brödet.

Bämosen förvarades i trä-
kaggar.

"Har man bämoskaggar
innanför dörren, har man liggare
i färdstun" säger man. Detta sa
man för att liggaren gav en så stark

Med bämos menar man i allmän-
het liggarsylt

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

artid. Lij säger att man sa sa
för att lingonur skal sa mycket
socker.

Bären rensades vanligen i en
bärvarma. Man kunde också slå
ut dem på bakbordet o redan
glocka bort värsta ströjet. Man
kunde också slå ut dem på en
brika och redan luta litet på bri-
kan, då rullade bären åt ena
kanten men ströjet stannade. En
del vinnlade sig också att under
bärstockningen glocka så rennt som
möjligt.

"Ja, då där ä ju olika
en del ä så flyktigt o glocka bär,
så här har så bra för dem, när
dem är i skogen. Men ä ä int
sagt dem glockas så rennt alla
gångar

"När vi rensa lingbär, kudd
 vi alla om bävarna. Hon var
 bra nog lång o smal."

"dom lara va yrasim
 for. o söket va dom rystet yrasim
 ja. ha findes dom, som ind vaka
 kok in o lizon, fo dom tog sa
 mygga söket. o for del af dom
 sa sur, sa dom va aldes bitor.
 man ja ved o forke. dom kula
 dom dar fo kugg kuggas, o dom
 bodca i en ritte lizon-draket o
 dom phöku lizon o o sula rold. man
 into at at bar dom koka in for
 egen del innt. man ha sigas, inu
 for doren, om man äter lizon sa
 dom. dom söta ma serap äter
 köpsöket, om dom had va. (a & L)
 "bävarer had om o

rätta i. om del brod om va best
sen frösten had stäje dom. dom
had träkågar o tiner o svåra
bämsor i. om del söta, na dom
at. man mändels at dom om
sur "

67. Rätter på bönor voro gans-
ka vanliga.

"Efter gammalt skiva
dom bonbönor o. dom koka dom
riktet tjock o redd av dom, o at
dom se stark. Sta va riktet gött
o så miltvand som."

Senare böjades man även
äta bruna bönor, som blev en van-
lig rät på grävöl och andra kaler.

"bönstämp at ve. ve
tjocka bonbönor o kly om stämp o
stampa dom. o så at ve de me

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

ghark." (L.F)

63. Ättes ist man allmänt dock mest som ärtvalling.

Även ärtorna försökte man rensa. "Döm hadd bärö samma här ärtvärter, o döm törtka döm ju, o så försökt döm ju ränna döm. Döm hadd m ränna o ränna i. Men hä var innt så gött alla gånger, hä va togn o få samma där ärtor ren."

"Hä ä olka på ärtu o, m del ä törtkott, o m del ä så hältkott, att döm sa väg allse bis kott."

"Hä va fel på berggringen om döm innt va törtkott."

Några ^{andra} rätter som de av ättes än de redan nämnda ha ej för

Kommit i byggen.

64. Stål och lader och användes huvudsakligen till träbrygga. Se under Kap., som behandlar rovrör.

65. Rövör har i äldre tider i ganska stor utsträckning använts som människoföda. Rövörvällingen har redan beskrivits. Men även en del andra rätter före kom.

"Kog åt dom rovrör allte. Dom stekht rovrör. Dom stekht mellan stenas eller ugnen."

"En del stekht rovrör mellan stenas. Då hörd ja sål grä. Men ja vet allre, hur ä yest till."

"Dom stekht i asken o, rovrör o smitt."

66. Träbröttes användes i stor

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Ftbl. M 81

utsträckning i kusthället. Slutligen
kom man mer och mer att ut-
byta rovarna mot hälrötterna i
matlagningen. Slutligen försvann
rovarna ur kosthället.

Fler hälrötter användits
i soppor har redan framhållits

Den vanligaste rätten
på hälrötter var kanske rotstampa.
Den bereddes på söndermosade hälrö-
tters. I bland blandade man i po-
tatis. Ofta gräddde man rätten med
spad, som man kokat, korv, kött
eller fläsk i. Denna rätt ätes än
i denna dag. Samtliga rayesmän ätna
samma uppgift i denna sak.

Men hälrötter tillredes
även på annat sätt. ~~Öroavläggning har~~
~~redan beskrivits.~~

"Döm stekht kålröttör v mellan
heta stenar v i urjen."

"Kann ting, som va rystet
gott, va stekht kålröttör; döm stekht
på glöen i bastun. O så skapa
döm v ät."

Man kunde även koka
kålrötter tillsammans med fläsk eller
köttbitar v äta.

67 I regel ät man pro-
tatisen kokt med skal och skula-
de den, då den skulle ätas.

Räskulad protatis använ-
des egentligen endast i soppor och
kokad tillsammans med kött eller
fläsk. eller till protatismos.

Plömsyran har redan be-
skrivits.

Protatismos går under
benämningen grävtamp. I bland

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

kan man även få höra ordet smaff
 "Ja, minns "Menlösen"
 kom de oss, & där sa an. "Får ja
 väl uppså där smaffs, sa an.
 © här fick an ju. Men innt var
 här smaff. (Döm sa smaff för
 om järömmos) här var makroner,
 Men här hade an väl allre rätt
 för. Här var innt så vordet om
 makroner där innt."

??

"Pärstamps här hade dom
 de flänk i blann"

Man kunde också anv-
 vända protatis vid tillredning av
 gammalbruk vällingas o. d. Se un-
 der denna rättes."

Döm stekht järön på

— — —

"Menlösen var en spelman i Hedesunda.

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Frgl. M 81

samma sätt, som rovor o kätbrokter"
 "Döm kamma stång gräver
 i ünjen o o steka på då virö"

"Ja vet döm grevvel
 ner grävön i artan mi skatönö
 på i hölan o stekht på då
 virö. Då där var rystet gött. Mjöl
 o kraftet."

"På värvörö lära döm ju
 gräva (d. v. s. plocka bort de ut-
 värande groddarna) potatisen aranis
 varst har ni virakt!"

Man beredde även pota-
 tismjöl. Man rev potatis och slog

"Potatis går under flera benämningar
 i Hedersunda. Man säger gräver gräver
 jöräver jöräver jöräver. Endast de
 yngre säga potatis"

på fiskt vatten, och ritade sedan
 i från detta. Vattnet fick sedan
 stå och protelismjölet fick sjunka
 (Detta sådd att breda protelismjöl
 praktiserades även under de senaste
 krisåren). Den sönderrivna prote-
 linen som varst över kallades
revör och användes i allmänhet
 som kreatursföda.

J. Höllmad.

Såväl fisk som kött
 ingick i kosthålllet.

Såväl kött och fläsk
 räknas som nygöl.

"Döm lära ju ha nä
 nygöl v. Ankingen feek ^{ve} nä feek
 elter och nä höllaket."

Döm feek minns ann
 lär nä nygla. Döm feek or liton

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Frgl. M 81

bit fläsk eller kött, o så feck dom ut järön för rekeren." "Tänk, hur så va. Dom skall nyta. Hå var ett folk i präk, som bradd så myggs i häbbon o virthusbodar, så dom vord då innt, hur myggs dom bradd. O jant dog därnå o stängd. Dom brudd så innt om o stänga. O hela sationö stängd fall må kör o kött. Mer dom nyta ärclä o skall för så så lito. Men e blann skänna då fall dom in, så dom rekt fläsk i smör.

rekeringar för köttbit "Hå var innt myggs de kött. Hå va va bäro må köttstamör. segt o banet." "dom dog om götshögk"

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Frgl. M 81

o kokta pepparsotskött. Hå va rysket
sekt. Men här varst ju lite smak.

"Hå var innt så ofta man
feck smak on köttbit innt"

"En ramm stå kött-ka-
na är innt myggs o ha. Litt o tung-
ka o lugga för ramm där! Hå är va
ryggs."

(Ärtärgla säger man den
människa eller det djur är, som är
så myggs, att det är merst bara skinn
och ben)

70 I gamla tider id man
inte gärna jäskt kött. En del anning
det rent ad hälsoväcligt. Fortfarande
de äter man inte gärna nystakta
fläsk eller kött. Det bör åtminstone
vara 2-3 dagar, annars kan man
bli sjuk.

"Hä var innt ofta man
 feck ni fäppe innt. Nä, dom ät
 saltmat, si dä va ni salt, ni
 dä glitka om dä, o dom brodd
 dä va bra. för dä kamma dom
 chuka myfjs chuka, o dä brodd dom
 va ryster bra."

"Ja minns en del vart
 rikkes ängole, när dom böja mera
 allmänt mä o äta fäntes kött.
 Dom brodd innt folk skull kamma
 chuka mä, när dom innt ät se-
 räcket mä salt."

"Dom brodd rakt hä
 skull va farles o ät rysterakta.
 o dom vell innt ät flärk, forn
 hä är nära dar. hä smakar ni
 rätt ni ni vis Dom brodd rakt
 hä va gifted."

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Frgl. M 81

"Döm feck ju innt ad
va slays kött. som hehd better. Stast-
kött vella ju innt nämn heederle
mänska ate. O innt feck dom äta
kött av djur som hörd sell klo-
djur. Sta sküll stå i bibön, att hie
var förbude."

Ofta ät man rått kött.
Men det hade först saltats och
sorkats. Detta gäller framför allt
färikött. Men även stänk-
rot-
och kalvkött kunde man fortära
på detta sätt. Men tog ofta råddent
kött som maträck. Det då man
vinsades i stogen eller på färd-
väg.

"Äre i min barndom
dom ät nä färdel innt. Som
stakts med en yäng om äro. Sta

va nämn gång på hörsidan i
 november eller så. En del hämma
 skatta myffs ett par får v
 givas v - e blann nämn ho.
 O vi var ä v satta mer i stora
 kar. O vi söka dom i stora
 mängder v Dom velta först v
 söka rem. Töft söka dom mest
 i bakhyjen. Du va roya mi da
 där. söka dom fo föt vi stog
 dom yan. dom va ut rikket
 ushoka. Dom söka just vint
 köts; rolm innä. Dom ät rämd
 da myffs griffo. Du va mest
 får v fläk, som dom söka på
 da där v. Stora, stora fårlar
 bradd dom i massaken på v
 griffo fläk. Åke laga mat
 på sömmarn bradd dom, när ä

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Frgl. M 81

va väntad vind."

"Döm säga mest o
iät."

"Döm kamma tugg trä
i blöt o o koka då renn. Där feck
baro ligg o blöttra opps lito, o
värste saltmakaren feck gå ur."

"Dä va mest pepparots-
hött döm iät för. O trä var då vind
nånn vänderstad då helta. Dä va
vanle mat te undas o på gravöl.
Men döm kamma trä sek o. Men
trä va ändli ovanligare. Hå va mest
på stokulor. Döm sekkt vind clä
söm nu. Döm koka då en stann
förs, o renn sekkt döm clä."

Torkad hött har man
även kunnat glösteke, sedan det
vattlagts en stund.

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

"En koränta var invid
så idyr. Då hämmu stöm kok pep-
parotshöts på huvvö."

"Föttspadet kokade man
oftast rypna på. Se under Loppvor!"

Fisk användes även
i ganska stor utsträckning i hus-
hållet. Men även den äts helst
saltad eller saltad och torkad.

Den fisk, som mest äts,
var strömming, sill, lutfisk, gäddla
lax. Men även annan fisk äts
givetvis. Hur fisket tillgrip borde
knappast höra till denna lista.

Lax kunde förekomma
så ofta i kosten, att tjänstfolket

1) Till rändass räknades i regel djurets
huvud och inälvor

kunde klaga över det.

Sill skaffades hem en
summa eller halvsumma för året,
om man hade råd.

"Sill" tog dem hem för
vinter. Den väla helst ha en
söna i de hävotona, om den had
ra. ja en del höra ju så
mindre. den had ryttel ge
o fet sil för. o det da de,
när den skol ta hem för vinter,
so fek den de og en söna o
den fek smäka, o da jock om
pa ble vis, at den tog en
sil o bet o stypps u ryggen. o
den da ritans som den had bike
i fek man stanga i en hink som
skog burei (bedvill) o den da ritte-
no såld den bildes. Folk höfft

dom där o gav ad honö. Di skall
dom nöjthä bra kodd dom. Men
se zoft dom o ad jätr. I om
va sä fin o go. De skar bot
dä där i ruggin, som dom kodd
bitte på. (S.F.)

"Sill hä ad dom nuffa
ba spiffon o sekkel. Merst väl
dom igörsekkel. Men dom kenne
sek i panna o. O en del stängd
an om, när dom koda päsont.
Han feck ligg oppu på päsont gry-
tan. Han var blud sä dumt de
heltä." (OO)

Ungefär lika yttu sig de
övriga rasermännen.

"Men hä va minnsam
innd alla, som kodd sä o kops
sill. Hä, en del feck allt nöje

sä mä en strömskugga. Hadd
döm en strömskugga, di vers
döm i alla fall, att döm hadd
lito keltugge se brö o järon
fla va mest saltströming döm ät

Saltströmmingen bered-
des ungefär på samma sätt som
sellen. Om dömströming se sid
13! Strömmingen användes och-
sä i roppor! Se detta kapitel!

" döm at riktes mjöjts
fisk. far for o fiska o en del
zoff riktes mjöjts fisk. döm bog-
ka fisk o. döm böka i ängern
man mest böka döm fisk i södra.
ha köra bi va mjöjts fängst
i kring. döm. som jäder bog döm

! jäda = gädda

e ?

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

myfja o kofka. jader kofka dom
 i solom. dom kof i dom o yri-
 ka og dom pa vajon. firkon
 lag dom alle i ~~ble~~ blod, mas.
 dom ad on. dom ad ryllet myfja
 kuffik o, som dom joff. Myfja
 rekkt dom som da kofka fiske
 pa glodon. Man lag dom i blod
 on hiton kann ferd, sa dom
 vand hito myk, o som rekkt ve
 dom pa glodon. Lite kann ve
 gor ma kuffik. Ve kof on da tarre
 firkon o lag on bare i vatton on
 kann, o hi rekkt ve in pa glodon
 i yurron. Eblarn kofa ve sann
 da kofka fiske ma parono. " (©©)
 Lutfiskur kunde även
 blöt läggas och lutas i askled.
 Lived kunde man även

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950

GST. HEDESUNDA

Frgl. M 81

någon gång äta färsk fisk.

Fläsk

73. Fläsk var ganska vanligt i kortvälet. Det äts både stekt, kokat och ymike.

"Fläsk hade dom ju. Dom hade mjölkgrisar, fäst dom innd förtoq o gö opp, o ni salta dom mer då. Äppelköt fläsk va rystet gött. Ryggbenönö köka dom mest. o leka var ni mä rebenssjäll. Dom förtoq innd o stycka ju samma sätt som nu."

"Dom äd då ymikes te brö. o stekt fläsk oc brö va gött då o. o te järon äd dom. o vanle rundasfukörd då va äppelköt fläsk o gullbrö. Ju skall man ha var viga rundasmjön."

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

"I fastan fick man
inmt äd fläsk."

Se även nedan!
L. Mat av hackad kött, fläsk och
inälvor

77. Korv heter korv.
"den jod, många slags korv."
"da ä fler mat än
korvare."

"grönkorv säger man
om kokade korngryn.
korv kallar man
man även hängen av al, björk,
asp o. s.v.

Den vanligaste korven
var rönkorven eller stängkorven
av denna slags korv gjorde man
stora mängder. Den blev ofta gans-
ka sur och otäck. Men man åt

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frd. M 81

den ändä.

"Jomst gör då mä, om
samm då körv bis rus. Han skä
märkan va löst rus samm då körv."

"Körv hä gjord stöm
stom mängdör. Då hakte stöm o gjord
i ordning körvmas. Då hadd stöm
körv ~~stöm~~ o laga i ordning, o si
hadd stöm körv horn o skypa mü
stöm blaus ögr körvskunnör, si
stöm säy, att stöm va ren, o si
skypa stöm dä, renn stöm halle
stätt gi skinnö gi stä där körv-
hornö. O si stätt stöm igen mä
körvskickör. Stöm stälj särkelike
körvskickör. Stämör hämma få va
mü o hjälps te stöm o. Stöffa mytts
god om samm hä haktör. Hela
yrtt flera stöffor yrtt mü ~~te~~

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

hackörv gjord dom. Hå va mest
 gynn många gängor. Men hit
 zottnad hacka dom ju i. Dom
 hadel innt nå höckbrannar dä
 innt. Utan dom hadel hackbladör
 o hackknivar. Dom tog nå av
 räknan. Allt var ä nå "inmrad",
 som dom kanna se nå. Dom bä
 sekte o rökt same då hackörv.

O så gjord dom ju hock-
 körv o. (Hackörven stektes eller
 äts nå.) Dom gjord bä flark-
 körv o höckkörv. Dom tog nå
 slamskött, slagsidan o nå, i körv.
 Men mest gjord dom ju gynnkörv,
 eller va nå lungkörv. Dom brukar
 se nå lungörv i den köven. Men

"inmrad" = inälvor.

ULMA 20843. VIVI Wendin. 1950
 GST. HEDESUNDA
 Fgl. M 81

myggs var ä bärö gryn o mi
 gra. Döm tänk du vära på allid.
 Eblann var ä sä nurd. Slog döm
 på "grynö för tided, vella hä gärne
 surma."

"son da äppentörv jock om
 so hela sätts höna hang fold. döm
 vaf äldes skapp o döm."

"Häckörv bradd döm
 stora ytt o löka o ät hä rätt.
 O sä yttel sömtörv. Hä gjord döm
 på all möjle inmad o bradd i
 vännas, som döm söma etop. Uth
 an va rakt innd sä yo hänn
 dä körv innd."

78 Sylte: Sylta gjorde man

"Man slog helt vatten på korngröna
 för att dessa skulle svälla."

stora fad. Sylta gjorde man alltid till jularna. Men även vid slakten och vid en del andra tillfällen gjorde man sylta. Ordet är levande i målet i de äldre äldres språk.

En krydda som användes vid beredningen av inäbbs maten var meram (meiram)

Man gjorde olika slag av syltar som skängkrylta, stävrylta, kärbrylta, svälrylta, grussrylta.

Stävryltan eller skängkryltan tycks ha varit den vanligaste.

I bland kan man kalla skängkryltans stävrylta. Men stävrylta behöver inte alltid vara skängkrylta.

Skinkryllan beuddes grä
en gång skinkhör. Men man kunde
ochki tillsätta liksom annan kött-
mat & ee. något av räntan

Stärryillan tillreddes av
~~allt~~ allt möjligt stäv.

Präcka dessa rättar
kan betraktas som vardagsmat.

Sylta gjord dom ~~stora~~
stora, stora fad. minns ja. Döm tog
allt möjligt av skräck. Kälvräntör
gjord dom myggs sylta grä. Skink-
ryllta gjord dom myggs. De varst mest
väis ära, som feck stelna. Döm
tog en gång skinkhör o hoke o
ni skudd, om är kött o hake
dä, o ni hoke dom shop dä mä
grä. o tog upp dä i ett fad. Men
döm gjord ~~stora~~ stärryillta o. o

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

sånn sykt då jag va så otäck,
 så ja kamma knufft äta'n. & va
 fö otäck, i den kamma dom ha i
 snart sagt allting uti ja sykt
 hä va rikhet stas. Dom kufft
 kalv ranta o kacka chaps allte-
 kops. Se sylta levör o njurar
 o lungöro o hjärta, o hjälton
 o kamma dom kack ma. Men
 vill hjärnan vella dom inu ta
 ma! Han var ~~så~~ så mörk säm
 jä sylta, så an var aldes svart.
 (L.L.)

Stou sylta gjord dom o
 kadd på böks om julenö Hä
 va mest pressylta dom kadd. Hä
 gjord dom på gris huvö, Dom kross
 in säm där pressylta i en chok
 o så lag dom in i press. millan

ni långt."

"Hä va vaka om del hadd
dä i va stäv som helst. Men en
del va mer noya. Som levoin
o nyurario vella stöm innd tra
i om rykta om hon ställ bi go."

"Stävo rykta koka stöm sto-
ra, stora sad.

79. Pöjla:

De älske använde
ej ordet pöjla, utan de säga pyl-
tra. Men ordet pyltra har en
vidare betydelse. Med pyltra menar
man ej endast kokta homgryn blan-
dade med något kött, utan även
bröbitar upptötte och kokade
sillsammans med litet flött
eller kött. Vad man i riksyra-
het menar med pöjla, går ofta
utöver under ordet pyl-törv.

"grönkörr ha i all dom
 mytja dom höra till som en
 till god god på högrin. en
 del had med na ämt i grönkörr
 en högrin o vabr o na höjda
 dom. dom höra stora stora fat
 o sa had em da o stekt stekt
 ep. o i all de stark." (P.N)

"grönkörr sa dom
 med om grötta o ha, fast de
 ind va na Jim på grönkörr
 höra dom på all möjlig starr
 på fraktsvavar, o had em na
 rindad som löst ibt njurt o
 ha i, de var ha ju ryllet
 god. östekt grönkörr va van-
 le rindas frukt. (jmf under M!)
 (P.O)

Omgefar lika yttre sig

de övriga sagesmännen.

"Jämna du härde brökan-
sör lag dom i blod v koka
pylva grä."

"Dom hämma du hela
kåbränster v kok pylva grä."

81. Prekognition för ättliga in-
älvor av slaktdjur såd inmat eller
rånke. Se följande!

M. Mutt av blod.

Blodet av ett slakt-
djur tog man givet vara grä, by
i blodet trodde man, att det
fanns liv och kraft. Därför var
"blommat" synnerligen hälsosam.

På slakt kunde man
dricka varm och blod, by då trodde
man, att man fick dens styrka.

Man gjorde hamsar

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Fgl. M 81

eller prallar av blod och rågmjöl.
 Man gjorde både stora
 och mindre blotkams. Man locka-
 de dem och lät dem ligga
 på en hilla under taket i kö-
 ket, så att de kunde bi alldes
skaps o fjäll av damm o löst

"Döm gjord stora, stora
 kamsar o rydd in i magar is
 gular. Säm du blotkams va rik-
 led go. Döm stekt ägg döm,
 när döm skall äta."

Döm gjord små kamsar
 o, som va så hård, så döm sakt
 lämna rö i hjäl fölk mä döm, så
 hård va döm. Döm blanda blo o
 mjöl o vattn o krydda mä salt
 o meran. Döm gjord en riket härl
 o stude deg. o så gjord döm

klumar är då där o koka. Döm
löjka ramma där r, så döm hudd
för vinsten. E blann vart döm så
stäck, o hä vart mark i döm.

"Döm ypid på blodull
o blodöiv."

Paltbröd bakade man
ochrä. Se listan som behandlar
brödet och dess tillredning!

"Paltbrö o blekkt
stänk hä åt ve varviga rundas-
mörön."

N. Maträtter, i vilka fett eller flödt
inrikt som huvudsaklig beståndsdel.

Man smälte talg och
isak för att använda vid smat-
lagningar. De osmältbara bestånds-
delarna brukade man ofta koka
med i gyrn hövorn

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

En mycket omdykt
 rått var bröd, (som eventuellt
 blötlagts) som stektes i riktiga
 mängder med fett. Stord barn
 har tydligen många namn och
 man tror både benämningarna gubb-
juck, bröcle och flott brö.

"flottbrö" var en rystad
 vänke rad. Ha tog dom myggs
 te kvälsnät. dom tog o betta
 söndör myggs brö o ha stekt dom
 da i flött da där var bra mäk-
 ket o lyst.

"Ja mins dom betta söndör
 massör mä brö o stekkt i
 flott. Så där kalla dom för bröcle."
 (60)

"Gubbjuck hä ä gött. Så
 gör ju e blann, när ja har mä

brokantor. Ja betkar ja söndör härl
brö o står på vatten, o så stekis
ja då i flödd" (P.A)

Skiras starkflott kallar
man istörsmör. Vord med grubbett
istörsmör. kallas istörsmöras

O. Förel ej behandlade rättes

"Din nyord äggord mi. Du
va rikke kärlek, vobon hämma gi
bärta äggorden" (P.A)

Lagerman. O. Östlund As. f. 1866. Lena
Trisk As f. 1860. Per Nordström Holman
f. Utomålvren 1860. Ikin Jönsson Berg
f. 1865. Ikin Olsson As f. 1860. O
Andersson Brumm f. i Kelbo 1866
E. Selin Saltkarsbo f. 1863. Lena
Pask Utomålvren f. 1864. Karl Uygla
Proclarna f. 1872. Brita Nordström
Muckmyra Kelbo sn. f. i Hedesunda

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81

1867. Anders Lief Valbo f. i Hedersunda
1881.

Muckmyra den 10.8.1950
Vivi Wendin

ULMA 20843. Vivi Wendin. 1950
GST. HEDESUNDA
Frgl. M 81